

ԿԱՐԾԻՔ

ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԵՐՋԱՆՑԱՆԻ «ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ՄԱՀՎԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՆԱՐ-ԴՈՍԻ
ԵՐԿԵՐՈՒՄ» ԹԵԿՆԱԾՈՒԱԿԱՆ ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ատենախոսության թեման ինքնին առաջադրում է երկու դժվարություն. մեկը գրականագիտության կողմից բավականին հիմնավոր յուրացված նյութի նորոքյա անդրադարձն է, մյուսը՝ առաջադիր խնդիրը փիլիսոփայական ու հոգեբանական հիմնավորումներով ամբողջացնելու միտումը, որոնք և պետք է ապահովեն ավանդական թվացող թեմայի գիտական ու արդիական հնչեղությունը: Անմիջապես ասենք, որ ատենախոսը կարողացել է հաղթահարել այդ դժվարությունները՝ երբեմն ասելիքի հասկանալի առաձգականացմամբ: Փիլիսոփայական շառավիղումներն ամբողջացնում են գրականագիտական վերլուծությունը՝ պահպանելով գրականության պատմության շրջանակները: Շարադրանքի այս սկզբունքն ու հետևողականությունը բովանդակավորվում են ատենախոսության Ներածության և երեք գլուխների մեջ:

Ծավալուն Ներածությունում 19-րդ դարավերջի գրականության, ժամանակագրի ու ռեալիզմի մասին ընդհանուր ակնարկում իր նյութի գիտաարդիական, մեթոդական, կառուցվածքային ու բովանդակային հիմնավորումների հետ միասին գնահատում է թեմային առնչվող գրականությունը, դա անում է բարեխղճորեն՝ քննելով մենագրություններից մինչև հոդվածներն ու փոքրիկ արձագանքները, և անմիջապես երևում է, որ Տ. Մերջանյանը հստակորեն պահպանում է շարադրանքի գիտական ապարատը: Ընդհանուր արձագանք կա նաև էքզիստենցիալիզմի՝ վախի, մահվան, մեղքի, խղճի, ազատության և կյանքի իմաստի փիլիսոփայական ընկալումներին:

Այս խնդիրը վերլուծական հիմունք է ատենախոսության երեք գլուխներում: Առաջին գլխում («Կյանքի և մահվան նարդոսյան ընկալումները «Մեր թաղը» նորավիպաշարում») միջավայրի և կերպարների անհեռանկարայնությունը դիտվում է որպես մահվան փիլիսոփայության յուրօրինակ հաստատում՝ սոցիալական և բարոյական հիմունքներով: Օրինակ, «Ինչպես բժշկեցին» նովելի Մարթայի հոգեվիճակի մեջ Շոպենհաուերի այն դիտարկումն է տեսնում, թե «... որոշիչ է ոչ թե բանականությունը, այլ անգիտակցականությունը, ... բնագոյները, կույր հավատը» (էջ 30), երբ անհատը իրականության փոխարեն հայացքը հառում է «ներաշխարհային որոնումների, մտացածին պատկերների վրա»: Ատենախոսի օրյեկտիվ-քննական վերաբերմունքի հաստատումն

է այն, որ եթէ Նար-Դոսը, ասենք, գիտականորեն չի ուսումնասիրել հոգեվերլուծության հիմունքները, ապա այս և այլ դեպքերում կարող էր գործել *«գրողական ներքնատեսությունը»* (էջ 33) և դրանով երազի ու իրականության կապի ընկալումը: Բնական է, որ փիլիսոփայական հարցադրումները շատ ավելի ընդգծված են լինելու Նար-Դոսի ծավալուն երկերում: Իսկ այստեղ նյութի սահմանազատման դիպուկության առումով վիճելի է, որ «Ադամամութին» նովելը քննվում է «Բարոյական անկման նարդոսյան ընկալումները» ենթավերնագրի տակ, ինչպես որ դժվար սահմանազատելի են այս և երրորդ ենթագլխի՝ «Բարոյահոգեբանական անկման ընդհանրությունները» վերնագրերը և ասելիքը:

Երկրորդ գլուխը ենթագլուխների բաժանում չունի, բայց «Սերը կյանքի և մահվան սահմանագծում» ընդհանուր վերնագրի տակ կա «Սիրո փիլիսոփայական և հոգեբանական դրսևորումները «Սպանված աղավնին» վիպակում» ենթավերնագիրը: Այստեղ նույն երկհիմունք վերլուծությամբ կերպարի մեջ դիտարկվում են Էպիկուրի և Շոպենհաուերի տեսությունների շերտեր, նաև դրանց աղավաղումները հերոսի կողմից, ասենք՝ Էպիկուրը, Թուսյանի աղավաղմանը հակառակ, պահանջում է *«ոչ թե մարմնական հաճույքներ և վայելքներ, այլ չափավորություն»* (էջ 59): Նաև Շոպենհաուերի՝ «Կամքը անբնական կույր սկիզբ է» (էջ 62) սահմանումով Թուսյանի և որբության հոգեբանական հիմունքով ու դրա հետ կապված՝ ուժին ապավինելու ձգտումով Սառայի կերպարների վերլուծությունը ամբողջացվում է Ստերնբերգի՝ *«Սերը գոյություն ունի մտերմության, կրքի և պարտականության փոխհարաբերությամբ»* (էջ 66) հիմնավորումով: Դրա դրսևորումը Թուսյան-Սառա կապի մեջ կիրքն է, Սառա-Գարեգին կապի մեջ՝ պարտականություն-պարտադրանքը, և երկու դեպքում էլ՝ երջանկության անհնարինությունը:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը («Անձնասպանության փիլիսոփայական հայեցակարգը Նար-Դոսի երկերում») ներառում է «Աննա Սարոյան» վիպակի և երկու վեպերի քննությունը և հնարավորություն է տալիս ավելի խորացնելու հոգեբանական դիտարկումները: Նյութի զարգացումն ավելի նպատակասլաց է ու կայուն: Առաջին ենթագլուխը («Անձնասպանության փիլիսոփայական ինքնագիտակցումը և հոգեբանական անցումները «Աննա Սարոյան» նամակագրական վիպակում») Շոպենհաուերի «Աշխարհն իբրև պատկերացում» տեսությունը և այն, որ այդ պատկերացումը ըմբռնելի

է ոչ թէ գիտակցականության, այլ *«ներգգայության շերտերում»*, բացում է Աննայի հոգեբանության զարգացումը՝ շեշտադրելով այն, որ Աննան ինքը խոսում է *«կամքի և զգացմունքների»* (էջ 73), *«ճշմարտության հայտնաբերման»* մասին, նշում՝ *«խորասուզվում եմ մտածմունքների մեջ»* (էջ 74): Իսկ սա նշանակում է, որ Աննայի հոգեբանական տեղաշարժերի մեջ դեր է խաղում գիտակցականությունը ևս (ոչ թե միայն ներգգայությունը), ինչպես նրա եղբայրն է ասում, այդ ամենը կատարվում է, քանի որ Աննան անհոգ վայելքներից հետո սկսել է **մտածել**: Նրա մենակությունը շեշտում է ընտանիքի սոցիալական անկումը:

Նյութականի և հոգևորի ընկալման դիտարկումը ատենախոսը հասցնում է մատերիալիզմի և իդեալիզմի ներառմանը՝ որոշ վիճելի ձևակերպմամբ, թե նրանց միջև *«չկա մեծ հակասականություն»*, քանի որ երկուսն էլ գտնում են, որ *«զարգացումը բացառվում է, մինչև չլինի ներքին բախում»* (էջ 88), իսկ *«նյութն ու գաղափարը իրարից զատված չեն»*: Այս ընկալումը հասցվում է ընդհանրապես պայքարի խնդրին, երբ փիլիսոփայական վերացարկումը որոշակիանում է մարդու մեջ՝ անձնականի ու գաղափարականի համադրումներով: Նման խնդիրների բացահայտումը «Պայքար» վեպում՝ «Անհատի գաղափարական, փիլիսոփայական և հոգեբանական զարգացումները Նար-Դոսի «Պայքար» վեպում» փոքր-ինչ առաձգական ենթագլխային վերնագրի տակ, կրկին առնչվում է մահվան փիլիսոփայության, նաև Նիցշեի *«հավերժական վերադարձի»* տեսության հետ, երբ անկախ մահվան՝ որպես վերջի անխուսափելիությունից, կա հավերժության և ընտրության հնարավորություն, ուրեմն և՛ անցյալի հետ կապի և այնտեղից ստացածի փաստ: Այդ պատկերացումները որոշակիանում են վեպում պայքարի կոնֆլիկտային հիմունք դարձած հնի և նորի, պահպանողականների և ազատամիտների, գիտակցականի կամ պարտավորության և բնագդայինի ու բնական ազատության (փիլիսոփայական ու հոգեբանական) հակասականությամբ:

Երրորդ ենթագլխում («Կյանքի և մահվան իմացաբանական ակունքները «Մահը» վեպում») գերակայող գրականագիտական-հոգեբանական վերլուծությունը հիմունք է ստանում Շոպենհաուերի այն տեսությամբ, թե երջանկություն չկա, քանի որ չիրականացված ցանկությունները ցավ են պատճառում, իրականացվածը բերում է բավարարվածության զգացում, որին հաջորդում է նոր ցանկությունների ձգտումը: Շահյանի կեր-

պարը, այս հիմունքների արդյունք լինելով, ամփոփում է տառապանքից փիլիսոփայորեն ազատվելու երկու ուղիները՝ ճգնակեցություն, ճանաչողություն կամ կյանքի իմաստի փնտրտուք, որոնց արդյունքը հասնում է մահվան անխուսափելիությանը:

Ատենախոսության մեջ փիլիսոփայական այս տեսությունների ներառումը միջոց է՝ ամբողջացնելու գրականագիտական վերլուծությունը, քանի որ նպատակը դասական գրականության բնորոշ որակների և գրականության պատմության զարգացման ինչ-ինչ օրինաչափությունների բացահայտումն է: Այս սկզբունքը շեշտադրվում է դեռևս «Ներածությունում» թեմային առնչվող գրականության քննական գնահատումներով: Կանխապես շեշտվում է հոգեբանական ռեալիզմի բնորոշ կողմերից մեկը, այն, որ գրողին *«հետաքրքրում է ոչ այնքան սոցիալական կյանքն իր աղետալի կողմերով»* (էջ 44), որքան այդ աղետների, ընդհանրապես միջավայրի հոգեբանական նստվածքները կամ արդյունքները բնավորության մեջ: Սա որոշ վերապահությամբ կարելի է բնորոշ համարել նովելներին, բայց արդեն կայուն տեսական սկզբունք է վիպակների ու վեպերի համար:

Կերպարի ոչ միագիծ դրական կամ բացասական բնութագրի, այլ հոգեբանական ամբողջականության վկայությունն է Թուսյանի մեջ դրական հատկանիշների առկայությունը, *«ցինիկի և լրբի գրավչության»* (էջ 58) մեջ՝ անկեղծությունն ու համարձակությունը: Այստեղ ինչ-որ չափով կտրուկ և անհստակ է նման ձևակերպումը. *«Չնայած փիլիսոփայությունն առհասարակ մերժելի է Թուսյանի համար»* (էջ 58): Իսկ *«Թուսյանը կարծես հեղոնիզմի ծրագրված մարմնացում լինի»* (էջ 58) ձևակերպումը գրական հոսանքի բնութագրիչ է ներդնում կերպարի մեջ, մանավանդ հայ գրականության մեջ մեծ տեղ չունեցած հեղոնիզմ-վայելքապաշտությունը շատ ավելի քաղաքական անկումների և հոռետեսության արդյունք էր: Նույն թերի ձևակերպումը կարելի է տեսնել *«Գարեգինը տպավորապաշտ է»* (էջ 69) նախադասությունում, ուր ընդամենը խոսվում է թուլակազմ մարդու ամենաբնորոշ հատկանիշներից մեկի՝ շուտ տպավորվող լինելու մասին: Այսպիսի գուտ բառահամատեքստային անհստակության կողքին ավելի կարևոր էր Աննա Սարոյանի ու Գարեգինի, մանավանդ Շահյանի կերպարներում ամբողջացնել թուլակամության (որի հետ են կապվում մահվան ընկալումները) հոգեբանական որակները՝ ամեն ինչ հիվանդագին սրվածությամբ ընկալելը, երագող լինելը, ինքնաձաղկումը և այլն: Այդ դեպքում գուցե չէր լինի այսպիսի անորոշ ձևակերպում. *«Աննա*

Մարոյանի ինքնասպանությունը, հիրավի, արդարացի չէ, բայց նաև ուղիղ համեմատական չէ նրա բարոյական բնութագրին» (էջ 76):

Գաղափարականի և անձնականի համադիր բացահայտումներով և գրականագիտական կայուն ընթացքի մեջ են վերլուծվում նաև «Պայքար» վեպի կերպարները՝ Մանե-Հեղինե, Մանե-Բադամյան, նաև կերպարի ներքին կոնֆլիկտայնության շերտերում, ընտանեկան եռանկյունու թեմայի մեջ, ապահարգանի խնդրի դրսևորումներում: Պարզաբանվում են «մեծ գործի» խնդրի գաղափարական կարևորությունն ու դրա գեղարվեստական անկատարությունը «Մահը» վեպում: Այս առիթով, փաստական նոր նյութի շրջանառումով, խոսվում է Նար-Դոսի քաղաքական հայացքների ու կողմնորոշումների մասին:

Ատենախոսության բովանդակային ընդգրկունության մասին են վկայում գուգահեռներն ու համեմատությունները հայ և արտասահմանյան գրողների, նրանց երկերի հետ, նորավեպերի առիթով՝ Զոհրապ, Երուխան, անգամ Թագուհի Շիշմանյան, «Պայքար» վեպում ընտանիքի և կնոջ խնդրի գուգահեռումը Տյուսաբի ու Շիրվանզադեի երկերի հետ, «Մահը» («Մեծ գործի սկզբին») վեպի համեմատությունը Տուրգենևի «Նախօրեին», նաև Անրի Թրուայայի «Սարդը» վեպերի և այլոց հետ, նաև՝ Շահյան-Օբլոմով գուգահեռը:

Ցանկացած համեմատություն ունի նաև առաձգականացման վտանգ, որից, գուցե, հնարավոր չէ խուսափել (ինչպես վերոբերյալ անհստակ ձևակերպումներից): Օրինակ, «Հոպոպ» նովելի զինագործ Ասատուրի մեջ *«սովի հալածանք»* է տեսնում (էջ 39) և այս հիմքի վրա գուգահեռ անցկացնում Դ. Դեմիրճյանի «Ստամոքս» նովելի հետ: Արվում է նաև վիճելի ընդհանրացում. *«Ասատուրը ողբերգական կերպար է»* (էջ 39): Երբեմն զգացվում է նաև շարադրանքը տարածական դարձնելու հակում. գլուխները կամ ենթազգլուխները սկսվում են հեղինակի մասին ընդհանուր գեղեցկախոս գնահատականներով (*«նրբազգաց արձակագիրը»* (էջ 18), *«համապարփակ հետազոտողը»* (էջ 32), *«գեղագիտական խորաթափանց տեսողականությամբ»* (էջ 50) և այլն): Գեղեցկախոսության գուցե և անխուսափելի հակումը կարող է բերել, թեկուզ սակավադեպ, բայց ոչ ճիշտ ընդհանրացումների: «Ինչպես բժշկեցին» նովելում գրբաց Գրիգորի բանդագուշանքային ցույցերի մեջ երևացող *«երեխայի առկայությամբ Նար-Դոսը հմուտ հոգեվերլուծա-*

բանի ընկալմամբ մատնանշում է կյանքի փրկության և շարունակության միակ ճշմարիտ ճանապարհը» (էջ 31). մինչդեռ դա ընդամենը սնտիապաշտական հերթական ցուցադրանք էր:

Այս կարգի թերացումները (որոնց մի մասը, օրինակ, Թուսյանի և փիլիսոփայության «կապը», ինչ-որ չափով հստակեցվել են սեղմագրում) բացատրելի են ցանկացած մուտք գործողի համար, հիմնականում գիտավերլուծական դրույթային չեն: Կարևորը մնում է այն, որ իր հետազոտական, վերլուծական ընդգրկունությամբ, փիլիսոփայական ու գրականագիտական հարցադրումների կողմնորոշումներով «Կյանքի և մահվան խնդիրը Նար-Դոսի երկերում» աշխատանքը բավարարում է թեկնածուական ատենախոսությանը առաջադրվող պահանջները, և նրա հեղինակ Տաթևիկ Մերջանյանը արժանի է իր հայցած՝ բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանին:

Պաշտոնական ընդդիմախոս՝

Վազգեն Սաֆարյան

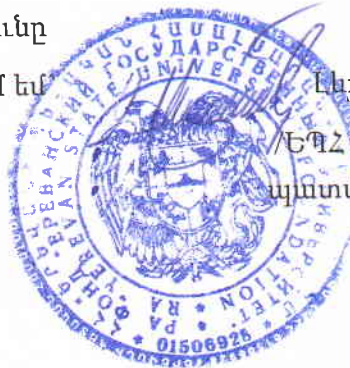
/բ.գ.դ., պրոֆ./

Վազգեն Սաֆարյանի ստորագրությունը

հաստատում եմ՝

Էնոն Հովսեփյան

/ԵՊՀ գիտքարտուղար,
պան. գիտ. թեկնածու/

9 հունվարի, 2020թ.